

УДК 343.9

ПРИЧИННІСТЬ У СИСТЕМІ ДЕТЕРМІНАЦІЇ ЗЛОЧИННОСТІ

Б. М. ГОЛОВКІН,

*д-р юрид. наук, доц., професор кафедри кримінології
та кримінально-виконавчого права,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого,
м. Харків*

Розглянуто теоретичні положення причинності злочинності. Доводиться, що причиною злочинності є криміногенні деформації суспільної свідомості у виді антисуспільних поглядів, звичаїв, традицій, установок.

Ключові слова: криміногенні деформації свідомості, антисуспільні погляди, звичаї, традиції, установки.

Проблемою детермінації злочинності займалися такі зарубіжні та вітчизняні науковці як В. М. Кудрявцев [1], Н. Ф. Кузнецова [2], І. М. Даньшин [3], А. П. Закалюк [4], А. М. Бойко та ін. [5]. Детермінація розуміється як підпорядкований об'єктивним законам природи і суспільного розвитку складний процес породження, зумовлення, взаємних трансформацій і динамічних змін явищ, процесів, подій та станів оточуючої дійсності. У процесі детермінації відбувається безперервне відтворення й оновлення різних форм життя, типів відносин, класів явищ і процесів. *Кримінологічна детермінація* пояснює закономірний розвиток і взаємозв'язок суспільного буття із суспільною свідомістю через відносини між людьми, різні види діяльності, в тому числі злочинної.

У системі суспільних відносин криміногенні та антикриміногенні явища і процеси взаємопов'язані та співвідносяться як діалектичні протилежності. Вони одночасно впливають на суспільну свідомість, однак відображаються, сприймаються та оцінюються колективним розумом по-різному. Внаслідок цього криміногенні явища і процеси закономірно детермінують вибір протиправного шляху досягнення цілей лише певної частини людей, у першу чергу тих, котрі

мають антисупільну спрямованість свідомості.

Детермінація – категорія об'єктивна. Вона поділяється на *причинну* і *непричинну*. Причинна детермінація відіграє провідну роль у поясненні утворення злочинності та її розвитку. Непричинна детермінація органічно доповнює систему багатозначних взаємозв'язків і залежностей злочинності з іншими явищами та процесами природи і суспільства, визначає координати дії причинності, уточнює її зміст, виражає ступень залежності. Детерміністичні зв'язки є багатоманітними за характером, ступенем складності, глибиною, формами виявлення. *За формою* детермінація буває динамічна (однозначна) і статистична (багатозначна або ймовірна), фізична та інформаційна, внутрішня і зовнішня. *За часом дії* вирізняють минулу, теперішню та майбутню детермінації. *За видом зв'язків* остання поділяється на понад тридцять підвидів.

З-поміж усіх видів зв'язків на особливу увагу заслуговує *причинність* (каузальність), оскільки саме вона виступає системоутворюючою ознакою детермінації злочинності. Причинність як філософська категорія розкриває *генетичний зв'язок* між двома явищами: *причиною* і *наслідком*. Слід пам'ятати, що детермінація не зводиться до причинності, вона ширша від останньої за обсягом і характером зв'язків. Причинність – це лише один із різновидів детермінації, хоча і найбільш важливий для пояснення природи утворення соціальних явищ, до яких відноситься злочинність. Явище злочинності як система діяльностей на рівні суспільства, соціальних груп і окремих людей не виникає саме по собі. Це явище має власні підстави (першооснову), у ролі якої виступають інші події, явища, процеси, що їх породили за певних умов. Такі підстави називаються причинами, а викликані ними зміни – наслідками. Причина не лише передуює наслідку в часі, а необхідно (закономірно) породжує настання наслідку (результату).

Причина у статичному стані сама по собі нічого не породжує. Для настання наслідку (реалізації причини у динаміці) необхідне поєднання її з *умовою*. За своєю сутністю умова є потенційною можливістю утворення чогось іншого. Роль умови по відношенню до злочинності виконує соціальне

середовище, що попередньо формує причину, а потім створює об'єктивну можливість для переходу причини у свою діалектичну протилежність – наслідок. Умови поділяються на два види: *необхідні* та *достатні*. Якщо перші забезпечують абстрактну можливість породження змін, то другі дають поштовх для реалізації причини і сприяють переходу можливості у дійсність. Частіше за все у ролі достатніх умов виступають певні події, ситуації, що «запускають» механізм спричинення і забезпечують закономірне настання результату (дійсності).

Специфічною особливістю дії причинних зв'язків між різними явищами суспільного життя та діяльністю людей є те, що вони відображають у суспільній свідомості об'єктивні закономірності функціонування суспільства та логіки людського мислення. Звідси випливає декілька важливих висновків. Причинний зв'язок у суспільстві не однозначний (динамічний), а статистичний (вірогіднісний), не прямий, а опосередкований психічними структурами суспільної свідомості. Причинний зв'язок між суспільними явищами та діяльністю людей – інформаційний за своєю суттю. Ключову ланку в причинному ланцюзі посідає свідомість людей. Вона одночасно сприймає як позитивні, так і негативні впливи, причинні та інші детермінаційні чинники непричинного характеру. Соціальні закономірності породження та відтворення злочинності підпорядковані загальним закономірностям суспільного розвитку як системі більш високого рівня організації.

Схематично умовний причинний ланцюг виникнення та розвитку злочинності виглядає так: *негативні явища суспільного буття – деформована суспільна свідомість – злочинні форми діяльності*. Як бачимо, найближчою ланкою, що безпосередньо спричиняє злочинну діяльність, є суспільна свідомість, причому остання відрізняється *антисуспільним змістом* та перебуває у *криміногенному стані*.

При поясненні причин злочинності, слід мати на увазі дві особливості функціонування суспільної свідомості. По-перше, відображення, сприйняття та ставлення людей до суспільства, його норм, цінностей, відносин між людьми

завжди пристрасно суб'єктивне. Якість (істинність) пізнання оточуючого світу залежить від закладених природою різних генетичних програм (конструктивних і деструктивних), неоднакових когнітивних можливостей (розумових здібностей), характеру рефлексії (своєрідність сприйняття та осмислення соціальної інформації), інтенсивності протікання психічних процесів, а також від соціального досвіду (позитивного чи негативного). Неоднакове суб'єктивне сприйняття і розуміння сторін соціальної дійсності дає відповідь на питання: *чому однотипні умови життя детермінують різні форми поведінки?* По-друге, суспільна (колективна) свідомість порівняно із свідомістю індивідуальною – *якісно інший феномен*, узагальнена форма організації духовного життя, а отже механізм її детермінації дещо інший. На сьогодні встановлено лише деякі закономірності функціонування суспільної свідомості. Насамперед, для неї характерний більший ступень викривлення об'єктів, що відображаються. Разом люди думають і діють дещо по-іншому, ніж кожен окремо. Тут беруть верх емоції над розумом. Взагалі-то, колективна психіка має особливу енергетику, що виявляє приховану людську деструктивність, актуалізує низькі потяги й безпричинну агресію, санкціонує вибір хибного шляху. Окрім цього, суспільна свідомість із певним запізненням реагує на події, явища, зміни в суспільстві. Звідси випливає наступна характерна ознака – консервативність суспільної свідомості, зберігання досвіду минулих поколінь у виді суспільної ідеології і психології.

Очевидно, що породжувати масову (колективну) злочинну діяльність може не будь-яка, а лише деформована у криміногенному відношенні суспільна свідомість. Іноді її називають «кримінально зараженою». Тут слід уточнити: *криміногенно деформованими є окремі компоненти суспільної свідомості*, а не суспільна свідомість як цілісний об'єкт духовного життя. Ступінь зазначених деформацій може бути різним: низьким, середнім та високим. Їх *джерелом* напевно виступає *деструктивна, духовно низька основа психічної організації певної частини людей*, що виявляється в ірраціональній схильності до руйнування культурних традицій і цінностей, запереченні самої ідеї

добросутності людини, відхиленні від загальноновизнаних норм поведінки, порушенні будь-яких заборон, у тому числі кримінально-правових. Ступінь прояву таких деформацій, головним чином, залежить від гостроти суспільних протиріч між потребами, інтересами, цілями всіх членів суспільства й окремих соціальних груп, а також від рівня моральності суспільства та стану правопорядку в ньому. Низький ступінь деформацій за певних умов призводить до вчинення різного роду правопорушень. Середній – породжує вчинення так званих ситуативних злочинів. А високий спричиняє стійку злочинну діяльність, у першу чергу – рецидивну та організовану.

Підсумовуючи викладене, доходимо висновку, що під **причиною злочинності необхідно розуміти** – криміногенну деформацію суспільної свідомості у виді антисоціальних поглядів, звичаїв, традицій, установок, що за певних умов закономірно породжують злочинність як свій наслідок.

Структурними компонентами суспільної свідомості, що зазнають криміногенних деформацій, є суспільна психологія та суспільна ідеологія, а сферами, в яких найбільш поширені такі деформації, є політика, економіка, культура, мораль, право, дозвілля і побут. Деформації суспільної свідомості включають антисоціальні погляди, звичаї і традиції, установки, що суперечать панівній системі цінностей, правовим і моральним нормам, інтересам усього суспільства і за певних умов породжують злочинність.

Антисуспільні погляди являють собою оціночні судження (стереотипи мислення) значної частини людей, що виражають прийнятне ставлення до кримінальних форм задоволення повсякденних потреб та інтересів. Антисоціальні погляди формуються із світоглядних уявлень, моральних принципів, ціннісних орієнтацій, життєствердних інтересів великої кількості людей, об'єднаних однотипними умовами життя та схожими видами діяльності. На їх основі виробляється спільна позиція, що унормовує кримінальну практику як вигідну і доступну для широкого загалу. Фактично, антисоціальні погляди виступають дороговказом, підштовхують на шлях вчинення злочинів тих, хто вагається. Також вони виправдовують кримінальну практику, надають їй ознак

буденності.

Антисоціальні звичаї й традиції – це успадковані від попередніх поколінь неписані правила поведінки, що визнаються нормою життя і діяльності, закріплюють неформальний порядок відносин між людьми у різних сферах. До них належать: поширені серед чиновників традиції незаконного збагачення шляхом розкрадання державного майна і бюджетних коштів, отримання незаконної вигоди через зловживання владою та службовим становищем; неписані правила стимулювання посадових і службових осіб незаконною винагородою для пришвидшеного вирішення життєво важливих питань; усталені в підприємницькому середовищі звичаї приховувати дійсні доходи та ухилятися від сплати податків і зборів. Окрім цього, слід брати до уваги поширені у кримінальних колах традиції, а саме: легалізації коштів, здобутих злочинним шляхом, втягнення у злочинну діяльність неповнолітніх, звичаї брутального домінування і насильства над особою в місцях позбавлення волі, ставлення до законослухняних громадян як до потенційних жертв, кругової поруки між співучасниками під час досудового розслідування та ін.

Антисоціальні установки – це вироблена на основі негативного соціального досвіду колективна схильність упереджено сприймати події, явища, норми, цінності та пов'язана з нею підвищена готовність порушувати правові приписи й кримінально-правові заборони. Прикладом дії антисоціальних установок є налаштованість певної частини людей досягати високого матеріального становища шляхом крадіжок, шахрайства, вимагання, підкупу; доводити свою перевагу брутальною фізичною силою; досягати життєвого успіху через використання покровителів в органах влади, корупційних зв'язків впливових родичів; вигравати конкурентну боротьбу нечесними методами; використовувати інших людей як засобу досягнення індивідуалістичних цілей; уникати звернення до правоохоронних органів через нібито тотальну корумпованість і непорядність усіх працівників тощо.

Перелічені елементи деформацій суспільної свідомості найбільш потужно впливають на морально незрілу низько-статусну молодь (14-29 років) та

соціально неадаптовані верстви населення. Нерівномірним є їхнє територіальне поширення. Порівняно більше антисоціальні погляди, звичаї, традиції, установки підтримуються жителями східних і південних областей України, що тягне за собою нерівномірний регіональний розподіл злочинності в державі.

Розглянуті причини можуть породжувати злочинність як наслідок лише при поєднанні із умовами. **Під умовами злочинності розуміють сукупність негативних явищ і процесів, що сприяють формуванню та прояву причин злочинності.** Залежно від функціональної ролі умови поділяються на необхідні та достатні. Необхідними умовами визнаються несприятливі умови життя і соціалізації різних верств населення, негативні явища і процеси, під впливом яких виникають криміногенні деформації елементів суспільної свідомості. Для реалізації намірів мають бути ще й достатні умови, що знижують ризики кримінальної відповідальності та підвищують шанси досягнення кінцевого результату (додатково мотивують). Це можуть бути зміни до кримінального законодавства, непродумані політичні рішення, різке падіння рівня доходів населення унаслідок економічної кризи, низькі показники розкриття злочинів, корупція судової системи тощо.

Список літератури:

1. *Кудрявцев В. Н.* Причинность в криминологии (О структуре индивидуального преступного поведения) : моногр. / В. Н. Кудрявцев. – М. : ТК Велби ; Проспект, 2007. – 176 с.
2. *Кузнецова Н. Ф.* Проблемы криминологической детерминации / Н. Ф. Кузнецова ; под. ред. В. Н. Кудрявцева. – М. : МГУ, 1984. – 208 с.
3. *Даньшин И. Н.* Общетеоретические проблемы криминологии : моногр. / И. Н. Даньшин. – Х. : Прапор, 2005. – 224 с.
4. *Закалюк А. П.* Курс сучасної української криминології: теорія і практика : у 3 кн. – Кн. 1: Теоретичні засади та історія української криминологічної науки / А. П. Закалюк. – К. : Ін Юре, 2007. – 424 с.
5. *Бойко А. М.* Детермінація економічної злочинності в Україні в умовах переходу до ринкової економіки (теоретико-криминологічне дослідження) : моногр. / А. М. Бойко. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка. – 2008. – 380 с.

Головкин Б. Н. Причинность в системе детерминации преступности.

Рассмотрены теоретические положения причинности преступности. Доказывается, что причиной преступности являются криминогенные деформации общественного сознания в виде антиобщественных взглядов, обычаев, традиций, установок.

Ключевые слова: криминогенные деформации сознания. антиобщественные взгляды, обычаи, традиции, установки.

Golovkin B. N. Causality in system determinations to criminality.

We consider the theoretical position causes of crime. It is proved that the cause of crime are criminogenic deformation public consciousness in the form of anti-social attitudes, customs, traditions, attitudes.

Key words: criminogenic deformations of consciousness. anti-social views, customs, traditions, options.

